

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ МЕТОДІВ СТИМУЛЮВАННЯ ПРИРОДООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О.А. Літвак, здобувач

Миколаївський державний аграрний університет

У статті обґрунтовано економічні методи стимулювання природоохоронної діяльності. Визначено напрями удосконалення економічного механізму природокористування. Запропоновано основні напрями удосконалення чинної системи податкового регулювання природоохоронної діяльності України.

Ключові слова: *раціональне природокористування, економічні інструменти стимулювання, капітальні інвестиції, екологічний податок.*

Постановка проблеми. Раціональне природокористування вимагає науково обґрунтованого розроблення та виваженого застосування сучасних інструментів стимулювання, недосконалість яких не дозволяє повною мірою реалізувати основні напрями реформування економіки України та її регіонів з урахуванням екологічного фактору. Головними умовами сталого економічного та соціального розвитку України є забезпечення екологічної безпеки суспільства і збереження природного середовища життєдіяльності населення. Тому природоохоронна політика повинна стати ключовою у процесі прийняття управлінських рішень на державному рівні.

На конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища та розвитку у 1992 р. в Ріо-де-Жанейро були ухвалені документи, в яких зафіксовано принципові положення нової концепції розвитку людства в майбутньому, що отримала визначення сталого (збалансованого) розвитку. В основу цієї концепції було покладено розуміння тісного взаємозв'язку екологічних, економічних та соціальних проблем розвитку людства, вирішення яких можливе тільки на комплексній основі з урахуванням балансу інтересів розвитку природи і суспільства, всіх складових елементів, які в сукупності формують світову цивілізацію [1].

Саме тому загальна стратегія сталого розвитку повинна базуватися на екологічних, економічних та соціальних

складових за умов нормативно-правового забезпечення. Тому перехід на засади сталого розвитку вимагає розроблення та впровадження ефективного еколого-економічного механізму раціонального використання та охорони природних ресурсів, що враховує такі основні складові: адміністративно-правову (концепції, стратегії, програми, плани дій, екологічні нормування, експертиза, аудит тощо) та економічну (екологічні податки, пільги при оподаткуванні, позики на пільгових умовах тощо).

При розробленні напрямів вдосконалення економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності важливим є комплексний підхід у вирішенні цієї проблеми. Такі напрями повинні передбачати оптимальне поєднання ґрунтовних наукових досліджень та розробок, впровадження якісно нових виробничих технологій, застосування методів економічного примусу та стимулювання, популяризації та пропаганди природоохоронних ідей, природоохоронної освіти та виховання, використання можливостей міжнародного природоохоронного співробітництва. Особливу роль комплексу таких заходів на сучасному етапі взаємодії суспільства і природи займає економічне регулювання природокористування, яке розширяє фінансові можливості та створює економічні умови для успішного здійснення всіх перелічених напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням збалансування еколого-економічних інтересів у сфері раціонального природокористування присвячено багато наукових робіт. Значний вклад в дослідження еколого-економічних проблем зробили Н.М. Андрєєва, Б.В. Буркинський, О.Ф. Балацький, В.А.Борисова, О.О. Веклич, Т.П. Галушкіна, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Л.Г. Мельник, Є.В. Мішенін, П.Т. Саблук, С.К. Харічков, М.А. Хвесик та ін. Отримані наукові результати надали можливість обґрунтувати доцільність впровадження економічних інструментів у природоохоронну діяльність. Але залишається актуальним питання щодо застосування сучасних економічних важелів, які спонукають до раціонального та заощадливого природокористування.

Метою роботи є дослідження особливостей застосування економічних інструментів стимулювання, спрямованих на узгодження еколого-економічних інтересів суб'єктів господарювання у сфері раціонального природокористування, визначення напрямів вдосконалення екологічного оподаткування, що сприятиме ефективному розвитку національної економіки в поєднанні з позитивним впливом на стан навколишнього природного середовища

Виклад основного матеріалу. Питання сучасного розвитку України та її регіонів, у тому числі у сфері природокористування, нерозривно пов'язані з підвищенням рівня інвестиційної активності. У зв'язку з тим, що запобігання негативних наслідків обходиться набагато дешевше, ніж їхня компенсація, інвестиційна діяльність, завдяки своїй високій еколого-економічній ефективності, є одним із дієвих важелів стимулювання природокористування, використання яких, призводить до узгодження еколого-економічних інтересів. Витрати на реалізацію природоохоронних програм і заходів потребують значних коштів. Система фінансування природоохоронних заходів в умовах переходу до ринкової економіки формується на основі таких головних джерел: державного бюджету України та місцевих бюджетів; фондів охорони навколишнього природного середовища всіх рівнів; власних коштів підприємств; іноземних надходжень та інвестицій; інших позабюджетних коштів.

Для забезпечення стабільного надходження коштів на здійснення природоохоронних заходів пріоритетне значення має надаватися розвитку економічного механізму природокористування. Головними складовими елементами економічного механізму природокористування мають бути:

- плата за спеціальне використання природних ресурсів;
- плата за забруднення навколишнього природного середовища та інші види шкідливого впливу на довкілля;
- система фінансування і кредитування природоохоронних заходів (державний і місцеві бюджети, природоохоронні фонди, банки, кошти підприємств, іноземні надходження та інвестиції тощо);

- екологізація податкової і цінової систем;
- підтримка становлення і розвитку екоіндустрії.

Ефективним інструментом стимулювання природоохоронної діяльності є інвестиції, які сприяють зменшенню забруднення навколишнього середовища, збереженню існуючих природних ресурсів та запобіганню екологічних криз. У таблиці 1 наведено динаміку витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів за напрямками природоохоронної діяльності.

Таблиця 1

Динаміка витрат на охорону навколишнього природного середовища в Україні, млн грн*

Напрями залучення коштів	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Капітальні інвестиції та поточні витрати – всього	9691,0	12176,0	11073,5	13128,0	18490,7
у тому числі					
охорона атмосферного повітря і клімату	2521,2	2826,3	2309,0	2454,7	4010,8
очищення зворотних вод	3904,8	4917,1	5189,0	5770,1	6109,7
поводження з відходами	2157,2	2738,2	2328,3	3075,2	5049,8
захист і реабілітація ґрунту, підземних і поверхневих вод	615,4	1074,6	641,6	796,2	1231,8
зниження шумового і вібраційного впливу (за винятком заходів для охорони праці)	76,7	89,6	25,9	11,2	70,8
збереження біорізноманіття і середовища існування	139,6	210,4	225,9	255,9	347,7
радіаційна безпека (за винятком заходів для запобігання аваріям і катастрофам)	73,4	82,8	101,9	459,4	1347,0
науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування	38,0	50,6	57,1	65,3	60,5
інші напрями природоохоронної діяльності	164,7	186,4	194,8	240,0	262,6

* за даними Державної комітету статистики України [2], [3]

Аналіз динаміки витрат на охорону навколишнього природного середовища показує, що кількість інвестицій за

останні роки значно зросла. Як і в попередні роки, у 2011 році переважну частку капітальних інвестицій спрямовано: на очищення зворотних вод – 33,0%, на поводження з відходами – 27,3%, на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату – 22,1%, на захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 6,7% [2].

Упродовж 2011 р. на охорону навколишнього природного середовища підприємствами, організаціями та установами було витрачено 18490,7 млн грн, що на 41% більше порівняно з 2010 р. З них 65% (12039,7 млн грн) – поточні витрати на охорону природи, пов'язані з експлуатацією і обслуговуванням засобів природоохоронного призначення, 30% (5607,4 млн грн) – інвестиції в основний капітал, направлені на будівництво і реконструкцію природоохоронних об'єктів, придбання обладнання для реалізації заходів екологічного спрямування і 5% (843,6 млн грн) – витрати на капітальний ремонт природоохоронного обладнання [2].

Основними джерелами фінансування інвестицій на охорону навколишнього природного середовища та раціональне природокористування є власні кошти підприємств, адже безпосередньо на підприємствах відбувається залучення та використання природних ресурсів, що спонукає до запровадження екологічно безпечних та ресурсозберігаючих технологій. За рахунок власних коштів підприємств та організацій у 2011 у освоєно 4297,6 млн грн (66,6% загального обсягу витрат) – капітальних інвестицій та 11598,5 млн грн (96,3 загального обсягу витрат) – поточних витрат [2].

На рис. представлено структуру джерел фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2011 р.

Отримані результати дають змогу стверджувати, що обсяги капітальних вкладень значною мірою залежать від темпів фінансово-економічного розвитку підприємств-природокористувачів та всього народногосподарського комплексу регіонів України. Недостатнє інвестиційне забезпечення охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування в Україні спричиняється

недосконалістю нормативно-законодавчої бази у сфері природокористування; високий рівень морального та фізичного зносу основних фондів природоохоронного призначення; низьким рівнем вітчизняних технологій та обмеженим використанням світових досягнень; неефективною роботою контролюючих органів у сфері природокористування та іншими факторами.

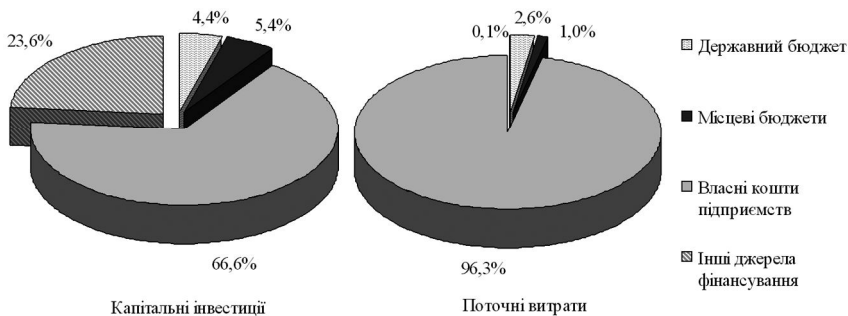

Рис. Структура джерел фінансування капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону та раціональне використання природних ресурсів у 2011 р. *

* Побудовано за даними Державної служби статистики України [2]

На сьогодні у промислово розвинених країнах світу спостерігається тенденція до зростання ролі екологічних податків та їх стимулюючого впливу на розвиток економіки [4]. Частка екологічних податків у загальній сумі податків юридичних і фізичних осіб у зарубіжних країнах становить від 4,5% до 12% [5].

Проте вітчизняна практика стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища засвідчує не лише наявність чисельних недоліків, притаманних самому збору, а й процесу його видучення, і найголовніше – свою неефективність, щодо розв’язання проблем навколишнього середовища, не створюючи реальних стимулів у платників податку еколого конструктивних дій. А всесвітньо відомий принцип «трьох Пі» (**«Pollution Pay Principle»**), тобто принцип «забруднювач сплачує», у вітчизняній практиці трансформувався в принцип «забруднювач сплачує за право забруднювати», оскільки переважній більшості господарчих суб’єктів-природокористувачів дотепер простіше (вигідніше) заплатити необхідні збори або

штрафи за забруднення, ніж впроваджувати ресурсозберігаючі обладнання й технології виробництва, особливо зважаючи на те, що держава не дає значущих податкових стимулів для активізації капіталовкладень на такі цілі [6].

Удосконалення економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності можливо здійснити лише шляхом встановлення економічно обґрунтованих податків за використання природних ресурсів та за забруднення навколишнього природного середовища. Головним фінансово-економічним важелем має стати обов'язковий достатньо великий екологічний податок за використання і пошкодження основних видів природних ресурсів – води, повітря, ґрунту, надр, рослинного й тваринного світу.

Початок 2011 року в Україні ознаменувався набранням чинності Податкового кодексу. Із вступом його у дію відбулися істотні законодавчі зміни. Одним із нововведень є заміна колишнього збору за забруднення навколишнього природного середовища на екологічний податок.

Введено новий порядок встановлення і стягнення ставок екологічного податку. Вперше було введено екологічний податок за викиди забруднюючих речовин авіаційним транспортом. Розширено базу оподаткування викидів в атмосферне повітря забруднюючих речовин стаціонарними джерелами забруднення. Введено ставку податку за викиди двоокису вуглецю. Запровадження цієї ставки податку відповідає, по-перше, вимогам Кіотського протоколу, нормам, які діють у розвинутих країнах світу, по-друге, сприятиме впровадженню інноваційних технологій зі зменшення викидів парникових газів. Поступове підвищення податків на двоокис вуглецю може стати впливовим інструментом для зміни структури стимулів для інвесторів. Поєднання податків з контролем над викидами двоокису вуглецю в атмосферне повітря спрямоване на скорочення таких викидів до рівня 30% до 2020 року [7].

У Податковому кодексі України запроваджено диференційовані ставки податку за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин пересувними джерелами забруднення залежно від виду палива та його впливу на навколишнє природне середовище та розширено коло платників податку.

Запропоновано вдосконалену нормативну базу платежів за розміщення відходів, яка заснована на концепції оцінювання ризику. Це дало можливість обґрунтувати необхідність збільшення платежів за зберігання відходів та здійснити їх розподіл за класами небезпеки.

Протягом 2011 р. підприємствам, організаціям, установам за забруднення навколишнього природного середовища і порушення природоохоронного законодавства пред'явлено екологічних платежів на загальну суму 2122,8 млн грн. Фактично сплачено протягом 2011 р. майже 1843,9 млн грн екологічних платежів, що становить 87% від загальної суми пред'явлених платежів [2]. Позитивна динаміка цих показників спостерігається протягом останніх років (табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка пред'явлених екологічних платежів в Україні, млн грн*

Найменування платежу	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Пред'явлені екологічні платежі – всього,	980,3	1071,4	1209,6	1508,7	2122,8
з них: екологічний податок (або збір за забруднення навколишнього природного середовища) – всього	955,7	1065,3	1198,7	1361,2	1990,0
у тому числі:					
за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин	558,7	627,1	702,2	795,9	1438,0
за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти	75,0	69,7	88,0	93,7	60,3
за розміщення відходів	322,0	368,5	408,5	471,6	491,7
штрафні санкції за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища	24,6	6,1	10,9	147,5	132,8

* За даними Державної служби статистики України [2], [3]

Враховуючи досвід попередніх років та для забезпечення створення еколого-економічних передумов для сталого розвитку держави необхідне подальше удосконалення та опрацювання такої системи екологічного оподаткування в Україні, яка була б в змозі узгодити й інтегрувати еколого-податкові інтереси держави, суб'єктів господарювання і характеризувати

лася збалансованим поєднанням екологічної, економічної та соціальної ефективності з її фіскальною результативністю, забезпечуючи досягнення «подвійного ефекту», тобто одночасного позитивного впливу на стан навколишнього природного середовища та процеси суспільного відтворення [6].

Отже в основі удосконалення економічних методів стимулювання природоохоронної діяльності лежить система заходів, яка передбачає посилення зацікавленості господарюючих суб'єктів у виконанні вимог законодавства про охорону навколишнього середовища і тим самим зниження покладених на них податкових зобов'язань. Економічне стимулювання, з одного боку, забезпечується шляхом регулювання оподаткування, встановлення пільг, проведення спеціальної політики в області акцизів, кредитування тощо, з другого боку, передбачає спеціальне оподаткування екологічно шкідливої продукції та продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій.

Найбільш ефективним та перспективним економічним інструментом природоохоронної діяльності є плата за вироблену та ввезену екологічно небезпечну продукцію, запровадження якої дозволило б отримати суттєві надходження до бюджетів та цільових фондів. Сюди можна віднести податок на нафтопродукти, природний газ, вугілля, лакофарбову продукцію, пестициди, матеріали для упаковки, акумулятори, озоноруйнуючі речовини та інші види продукції.

Важливим фінансовим інструментом залучення інвестицій в екологічно кризові сектори економіки та для реалізації пріоритетних екологічних заходів є пільгове оподаткування. В Україні зовсім недавно надано окремі пільги при оподаткуванні в сфері використання відходів виробництва. Встановлення пільг в оподаткуванні буде стимулювати приплив капіталу, що дасть змогу сформувати екологічне підприємництво, ринок екологічних послуг та робіт.

Висновки. Економічне стимулювання є одним із способів вирішення проблем охорони навколишнього середовища шляхом заохочення підприємницької діяльності, в процесі якої вирішуються питання охорони природи. До ефективних економічних методів стимулювання природоохоронної

діяльності можна віднести такі: встановлення податкових та інших пільг, що надаються підприємствам та організаціям при впровадженні маловідходних і безвідходних технологій і виробництв, використанні вторинних ресурсів, здійсненні іншої діяльності, що забезпечує природоохоронний ефект; встановлення підвищених норм амортизації основних виробничих природоохоронних фондів; застосування заохочувальних цін і надбавок на екологічно чисту продукцію; введення спеціального оподаткування екологічно шкідливої продукції, а також продукції, що випускається із застосуванням екологічно небезпечних технологій; застосування пільгового кредитування підприємств, установ, організацій (незалежно від форм власності), які ефективно здійснюють охорону навколишнього природного середовища; посилення контролю за використанням природних ресурсів та застосування відповідних штрафних санкцій.

Економічне стимулювання до заходів з охорони навколишнього природного середовища та раціонального природокористування повинно відбуватися на основі послідовного розроблення та запровадження нових методів, заснованих на позитивній мотивації, з урахуванням регіональних особливостей, основною метою яких повинно бути заохочення суб'єктів господарювання до природоохоронної діяльності.

Література:

1. Хвесик М. А. Проблеми раціонального природокористування в процесі забезпечення сталого розвитку в Україні / М. А. Хвестик, Н. А. Степанюк // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Перший Всеукраїнський з'їзд екологів». — Вінниця : УНІВЕРСУМ, 2006. — 186 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : експрес-випуск. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Довкілля України у 2010 році : аналітична доповідь [Електронний ресурс]. — Державний комітет статистики України. — Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Снякевич І. М. Економічні інструменти екополітики: теорія і практика : [монографія] / І. М. Снякевич. — Львів : ЗУКЦ, 2003. — 188 с.
5. Міжнародний досвід застосування економічних важелів для здійснення екологічної політики. — К. : Либідь, 1997. — 64 с.
6. Веклич О. О. Шляхи і засоби запровадження екологічно економічно та фінансово ефективною системи / О. О. Веклич // Перспективи впровадження екологічного оподаткування в Україні : зб. матер. наук-практ. круглого столу. — Ірпінь : Нац. унів. ДПС України, 2010. — С. 35—42.
7. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2010 році. — К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2011. — 254 с.